

FIATAL MŰSZAKIAK TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKA XIX.

Kolozsvár, 2014. március 20–21.

ÖRÖKSÉGVÉDELEM AZ OKTATÁSBAN ÉS A GYAKORLATBAN – SOPIANAE ÓKERESZTÉNY HÁROMKARÉJOS TEMETŐI ÉPÜLETEI – VÉDELEM ÉS BEMUTATÁS

HERITAGE PROTECTION IN EDUCATION AND PRACTICE – EARLY CHRISTIAN THREE-APSE BURIAL BUILDINGS. PROTECTION OF THE BUILDINGS, PRESENTATION

HORVÁTH Magdolna

Pécsi Tudományegyetem, Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar, Tervezési és Építészeti Ismeretek Tanszék, 7624, Magyarország, Pécs, Rókus utca 2.; Telefon/Fax: +36 72 501 562 / +36 72 503 650, E-mail: horvathm@pmmik.pte.hu

Abstract

Early examples of the apse in the buildings appeared in Roman pagan architecture. The three-apse (trefoil, clover) layout church type was already known in the earliest Christian era. As for their function, burial chapels are *cella memoriae*, and were not used frequently for religious services; or this was a subsequent development. The first three-apse building found in Hungary is situated in the western edge of the Early Christian cemetery, between Saint Peter's Cathedral and the Bishop's Palace: partly under the Bishop's Palace, the south-western tower of the Cathedral and under the road connecting the two buildings. On the paving of the road – the present-day ground level – the outlines of the previous buildings can be seen. The second late Roman three-apse burial building of Sopianae's north cemetery was discovered in Rózsakert (Rose Garden, Pécs) The Rose Garden *Cella Trichora* includes a chapel above the ground level and a crypt under the ground level. This burial building – a *cella trichora* from the architect's perspective – was a mausoleum as for its function.

Keywords: three-apse (trefoil, clover) layout church type, research, survey, conservation, rehabilitation

Összefoglalás

A karéjos építmények legkorábbi nyomait a római pogány építészetben találjuk. A háromkaréjos vagy más néven lóhere-alaprajzú, háromapszisos templomtípus már a kereszténység legkorábbi idejéből ismeretes. Rendeltetésük alapján a temetői kápolnák, a *cella memoriae* sorában helyezkednek el, kultikus célokra csak ritkábban használták, vagy csak később alakultak át. Az első, hazánk területén felfedezett háromkaréjos temetői épület, a pécsi ókeresztény temetőrész nyugati szélén, a Szent Péter székesegyház és a püspöki palota közt foglal helyet részben a püspöki palota, részben a székesegyház délnyugati tornya, részben a köztük átvezető úttest alatt, amelynek burkolata az építmény körvonalait jelzi a mai térszínen. A Rózsakert területén került elő Sopianae északi temetőjének második, késő római kori háromapszisos temetői épülete. A Rózsakerti *Cella Trichora* egy földfelszín feletti kápolnából és egy földalatti kriptából áll. A temetői épület építészeti megközelítés alapján *cella trichora*, funkcióját illetően mauzóleum.

Kulcsszavak: háromkaréjos vagy lóhere-alaprajzú háromapszisos templomtípus, kutatás, felmérés, megőrzés, rehabilitáció

1. Sopianae ókeresztény háromkaréjos temetői épületei

1.1. Háromkaréjos temetői épületek

A késő római temetők általában az egykori római várostól északra és keletre helyezkedtek el. Ezek nagyobb számban Sopianae északnyugati részén, a IV. század közepe táján kialakult temetőben létesültek. A nagy kiterjedésű temető a mai Székesegyház környékén található. A jelenleg is látogatható ókeresztény emlékek felső része csak nyomokban maradt ránk. A Sopianae-ban feltárt sírok, sírkamrák eltérő tengerszint feletti magassága, egymástól való távolsága mutatja, hogy a domboldalra telepített temető teraszos kialakítású volt. A feltevések szerint a pécsi ókeresztény temető építményei teraszosan helyezkedtek el, a felső teraszról lehetett megközelíteni a sírkápolnát, a cella memoriae-t és az alsó teraszról a temetkezési helyként szolgáló cubiculumot. Ezek a temetkezési helyek tehát kétszintesek, a sírkamrából és a fölötte lévő kápolnából álltak. Az első, hazánk területén felfedezett háromkaréjos temetői épület a pécsi ókeresztény nagytemető területén lévő Cella Trichora. Pécs belvárosában, a Janus Pannonius utca és nyugatról a Káptalan utca által határolt telken, a Rózsakertben került elő Sopianae északi temetőjének egy újabb jelentős késő római kori temetői épülete, egy másik háromkaréjos kápolna, a Rózsakerti Cella Trichora.

1.2. Dómtéri Cella Trichora

Möller István 1913-ban az I. számú Péter-Pál sírkamra védelmének biztosításával örök érdemeket szerzett a pécsi egyházmegyében. Annyira, hogy a székesegyház csapadékvíz elvezetésének problémáját Zichy püspök Möller Istvánra bízta. A Cella Trichora ennek a munkának köszönhette előkerülését, mivel Möller a székesegyház északi oldalán összegyülemllett csapadékvíz egy részét, egy az épület nyugati oldalán kiépítendő csatornában tervezte elvezetni. A kápolnára a csatorna helyének kiásása közben bukkantak rá. A csatorna ma, pont a Cella Trichora alatt halad át a székesegyház és a püspöki palota közti szűk területen. A feltárást Möller István, Szőnyi Ottóval együtt végezte el 1922-ben. Megtekinthetőségét elősegítette a csatorna megépítésének szükségessége, mivel miatta át kellett törni a kápolna egykori járószintjét. Ezzel lehetővé vált, hogy az eredeti járószint alatt, új járószint alakulhasson ki, amely már alkalmas volt a látogatók fogadására. A Cella Trichora falain talált falfestménytöredékek két rétegben helyezkednek el a falakon, az épületet két különböző időszakban festették ki. Az építéssel egyidejű alsó freskóréteg feketés színű részleteiben egy függönyszerű drapéria azonosítható. A felette elhelyezkedő második réteg falfestményén ma is jól látható egy ívesen záródó függönyminta alsó része.

1.2.1. „Látogathatóság”

A kápolnába való bejárás ma az elpusztult nyugati karéj felől lehetséges, a püspöki palota mellé épített kisebb helységről. Ez a kis tér ma lépcsőházként és valamikor kiállítóterként is szolgált. A Cella Trichora elhelyezkedése a püspöki palota és a székesegyház között elég szerencsétlennek mondható. Két karéja most is a székesegyház és a püspöki palota alá csúszik, pontosabban ezeket a részeket a két épület alapozási munkáinál részben el is pusztították. Ezért az egész műemlék látványa jelenleg nem képes az eredeti térélmény visszaadására. A látogatók lejutva a kápolnába nem az eredeti járószinten járnak, hanem a lejjebb kialakított bevágásban. Nehéz vizuálisan a látottakon eligazodni. Sikeresen a világorökség része lett a pécsi Sopianae ókeresztény temető együttes, sajnálatos módon anyagiak miatt művészettörténetileg a római kor és a középkor közötti kontinuitást adó emlékek sorában kiemelkedő jelentőségű Cella Trichora és még számos síremlék maradt ki a védelemből és a bemutatásból. Állaga rohamosan romlik, jelenleg nem látogatható.

1.2.2. Építészeti elvek

Az elsődleges cél itt jövőbeni helyreállítás és bemutatás mellett, a mostani áldatlan állapot megszüntetése kell, hogy legyen. Fontos, hogy mint az eddigi feltárt és bemutatott

világörökségi építményeknél, itt is a műemlék látványának élménygazdagabb kiteljesedését biztosítani tudjuk és kiaknázzuk a benne rejlő lehetőségeket. A lehetőségek ebben a „szorongatott” helyzetben meglehetősen korlátozottak. A többi világörökségi emlék bemutatást tekintve, itt sokkal mostohábbak a feltételek. Fontos feltétel a külső falszakaszok megjelenítése, a körbejárhatóság, a narthex kibontása, a még megmaradt mozaikok és a falfestmény szakszerű bemutatása. A Cella Trichora épülete, épületmaradványa a római ókeresztény építő kultúra dokumentuma, helyreállítása és bemutatása Pécs építészettörténeti jelentőségét még magasabb nivóra emelheti.

1.2.3. Védelem

A Cella Trichora nincs megfelelő, kellő mélységben a föld alatt, ez annak a következménye, hogy nem sírépítményről van szó, de ez a helyreállításának körülményeit is meghatározta. A műemlék látványos bemutatása, az élmény kiteljesedése mellett szükség van egy új és korszerű módon megépített védőépületre. A hosszú távú fenntartást igényel, egy a jelenleginél hatékonyabb szigetelést és a többi világörökségi sírkamránál már megvalósult klimatizált térrendszer létrehozását. A szükséges lépések, a már említett hatékonyabb szigetelés és a klímatechnika, itt is alapfeltétel, ezek megvalósítása nélkül hatékony helyreállításról nem beszélhetünk. Ma már köztudott, hogy a falképek fennmaradása szempontjából az állandó és nem a folytonosan változó klimatikai értékek fenntartása fontos, ez az állapot természetes eszközökkel nem, csak klímaberendezések által biztosítható.

1.2.4. Építészeti koncepció

A Cella Trichora nem csak mint műemlék, a mai ember számára jelentős kultúrtörténeti értékkel bír. A felületén található falfestmény miatt műemléki megóvása bonyolult technikai feladat. A Cella Trichora rohamosan romló állaga ellen tenni kell a megmentése érdekében, mert idővel kihúzhatjuk a műemlékek állományának sorából. A sírkamra védelmének alapvető szempontjait a falakon lévő falfestmények fennmaradásának feltételi határozzák meg. A megoldás itt, ahogy azt Pintér Attila restaurátor is javasolta, a festmények eltávolítása és izolálása. A Cella Trichora restaurált festményének bemutatására olyan megoldást kell találni, mely a látogatottság miatti – környezeti – ártalmaktól megvédi, izolálja a festményt. A legcélravezetőbb az lenne, ha a leválasztott festményt egy a körülötte lévő tértől légmentesen elválasztott – átlátszó, jelen körülmények között íves – dobozva tennénk, melyet a bemutatásra szánt helyre raknánk vissza, az „eredeti” helyére.

1.2.5. Értelmezhetőség, műemlék „látatása”

Szükség van egy korszerű védőépület megépítésére, a hatékony védelem, a hosszú távú fenntarthatóság és a látványos bemutatás érdekében. A Cella Trichora „szorongatott” helyzetéből következik, hogy a védelmét szolgáló épület is a püspökség és a székesegyház közé ékelődik. A létesítmény északi – déli irányban húzódna a Püspöki Palota hossz tengelyével párhuzamosa, északi végével „beszorulva” a dóm és a püspökség irodaépülete közé. A Cella Trichora új bejáratának helyét a Dóm tér délnyugati oldalán elhelyezkedő balusztrádon jelöltem ki. Jelenleg a kápolnába bejárás a Püspöki Palota mellé épített kis helységből történik. Egy lépcsőház vezet a kápolna nyomott terébe, ahol a látogató számára csak az északi apszis falfelületén megmaradt falfestmény nyújt „múzeumi élményt”. Az igazság az, hogy itt most jelen állapotában sem élményről, sem a kápolnába lejutásról nem beszélhetünk valójában. Akárcsak a nyomott tér és a halovány megvilágítás, akár a kápolna és festett falainak állapota nem szolgálja a vizuális élmény kiteljesedését, az érthetőségét. A jelenlegi bejárata és annak helye sem szolgálja és sürgeti a hazai és nemzetközi turizmus vérkeringésébe való bekapcsolását. Ennek a kis kápolnánk a világörökségi helyzete méltatlan módon igencsak a perifériára került. Ezért tartom fontosnak a bejárat helyének újragondolását, egy új, mindenki számára jól észrevehető, megközelíthető helyre való áthelyezését. A homlokzaton megjelenő kapuszerkezettel, igyekeztem a mögötte feltáruló emlék jelentőségét

megtestesíteni, felhívni rá a figyelmet. A bejárat „szívó” hatást kelt, felhívva a figyelmet a föld méhében rejlő kincsre. Mögötte a hosszú folyosó végén kitárulkozó tér fogadná a látogatót, ahol a tervek szerint lehetőség nyílna a kápolna „körbejárhatóságára”. A Cella Trichora terének kialakításánál fontos szempont volt, hogy nem csak, mint védőépület működhessen, hanem egy jól használható múzeumtér jöjjön létre, a látottakon való eligazodást segítő, magyarázó rajzok és makett elhelyezésével.

1.3. Rózsakert Cella Trichora

A Rózsakert területe Sopianae késő római kori északi temetőjének és a középkori városnak a területére esik, kiemelten védett régészeti lelőhely. A telek tulajdonosa a Pécsi Székeskáptalan a területen egy új vendéglátó ipari egységet kívánt nyitni. A 2010-2011. évben végzett régészeti kutatás során a kutatóárok területén, a megtalált falszakasztól sejteni lehetett, hogy temetői épülettel lehet számolni. A feltárás során beigazolódta az előzetes feltételezések: a Rózsakert területén előkerült Sopianae északi temetőjének második, késő római kori háromapszisos temetői épülete. Az épület tájolása a terepviszonyokhoz igazodva észak-dél. A cella trichora egy földfelszín feletti kápolnából és egy földalatti kriptából áll. A kápolna téglalap alaprajzú központi tere alatt kriptát alakítottak ki. Az ásatásvezető régész, Dr. Tóth Zsolt kutatásaiból tudható, hogy „Az épület építési idejét a 380-as évek – 420-as évek közti időintervallumba tehetjük. Más temetői épületekkel összevetve építészeti hasonlóságokat fedezhetünk fel. A cella trichora mérete és felépítése folytán nem egy családi sírbolt, a keresztény közösség szempontjából fontos személyek – püspök(ök), mártír(ok) – nyughelye lehetett.” Sajnos 2011 augusztusában a 2010 – 2011. évben feltárt területet.

1.3.1. Értelmezhetőség, műemlék „láttatása”

Elsődleges építészeti szempont a falszakaszok megmutatása volt és a lehetőségekhez mérten a körbejárhatóság, amihez további kutatásokra és régészeti ásatásra lesz szükség. Mindemellett itt is szükség van egy korszerű védőépületre. A Cella Trichora jelenleg nem látogatható. Ennek a kis kápolnának a világörökségi helyzete a régészeti ásatásokat követően a visszatemetésével méltatlan módon igencsak a perifériára került. Ebben a kialakult, világörökségi címmel bíró környezetben a tömegalításnál és a telepítésénél az elődleges szempont a kialakult építészeti karakterek, épülettömegek, tetőhajlások vizsgálata alapján az új épületrész - még ha a nagy része a földben „bújik” is meg - szoborszerű, finom megfogalmazása volt. A Cella Trichora védőépülete tulajdonképpen maga a földalatti múzeum, az építészeti látványosság a kápolna.

Összefoglaló

Ennek a két Cella Trichoranak a „szorongatott és hányattatott” helyzete talán intő jel arra, hogy értékeink, épített örökségünk feltárása és kellő értékelése nem csak helyi vonatkozásában, de a magyar föld őskultúrájának dokumentálása szempontjából is, nem csak szakmai, társadalmi, politikai feladat is.

Irodalom

- [1] Szőnyi O., *Pécsi Cubiculumok - I. számú sírkamra régészeti munkái*, Pécs, Káptalani Levéltár, Szőnyi hagyaték, 1913
- [2] Dr. Tóth Zs., Pécsi Szemle, Téli szám, *Régészeti kutatások a Rózsakertben* (2011/4)

„A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”